

Wollman, Slavomír

Pokračovatelé Dobrovského : etnolingvistické a geokulturní souvislosti ve srovnávací slovanské filologii

Slavica litteraria. 2012, vol. 15, iss. 2, pp. [5]-11

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125898>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF DOBROVSKÝ

† SLAVOMÍR WOLLMAN

**POKRAČOVATELÉ DOBROVSKÉHO:
ETNOLINGVISTICKÉ A GEOKULTURNÍ SOUVISLOSTI
VE SROVNÁVACÍ SLOVANSKÉ FILOLOGII**

**DOBROVSKÝ'S SUCCESSORS: ETHNOLINGUISTIC
AND GEOCULTURAL CONTEXTS IN COMPARATIVE
SLAVONIC PHILOLOGY**

Abstrakt

Autor příspěvku se zabývá podstatnými rysy metodologie Josefa Dobrovského a jeho následovníků v evropské slavistice. Zdůrazňuje zejména jeho osvícenský racionalismus, kritičnost k pramenům a heterogenitu vědeckých zájmů, v kterých pokračovali další evropští slavisté, zvláště ve srovnávací filologii se slovanským geokulturním a etnolingvistickým pozadím.

Abstract

The author of the present contribution deals with the substantial features of Josef Dobrovský's methodology and that of his successors in European Slavonic studies. He accentuates his enlightenment rationalism, source criticism and heterogeneity of his scholarly interests continued by some other European slavists, especially in comparative philology with Slavonic geocultural and ethnolinguistic background.

Klíčová slova

Josef Dobrovský a jeho pokračovatelé ■ srovnávací filologie a geokulturní a etnolingvistické souvislosti

Keywords

Josef Dobrovský and his successors ■ comparative philology and geocultural and ethnolinguistic contexts

Přerod někdejší tradiční „klasické filologie“ v soubor moderních filologických věd tříděných podle etnolingvistických kritérií a tudíž také přerod starší *Slavenkunde* (slovanovědění, *slowianoznawstwa*, *slavjanovedenija* v původním smyslu těch slov) v historickosrovnávací slovanskou filologii byl za života Dobrovského na pořadu dne. Spíše než fundátorem nejasně vymezeného zájmového oboru, který existoval odedávna, stal se Josef Dobrovský jeho kritickým reformátorem a promotorem nové vědní

disciplíny, její metodologie a praxe. Příhodná jubilejní zkratka *fundator studiorum slavlicorum* se nesmí stát kořistí neinformovaných a nepoučitelných spekulantů v duchu internacionalismu, nebo pro změnu paneuropeismu, kteří neúnavně prohlašují slavistiku za obrozenský přežitek a pošklebují se nad písní *Hej Slované*. Budiž zdůrazněno, že nástup moderních filologií, spjatý jednak s dosaženým stupněm vědeckého poznání, jednak s novým pojetím národa, byl proces celoevropský, a že Dobrovský se ho zúčastnil jako evropská osobnost, a to bez opoždění a také bez závislosti na národním mýtu, popř. na pocitu nadřazenosti, zato však s unikátním komplexem odborností, umožňujících přiměřenou kombinaci etnolingvistických a geopolitických, resp. geokulturních hledisek, a díky tomu s rozhledem více než pouze srovnatelným se soudobými vědeckými partnery z ostatních nových filologií. Také po této stránce se Dobrovský jeví v evropském kontextu a měřítku jako osobnost průkopnická a teprve čekající na náležité ocenění v návaznosti na Goethův výrok: „Wo er eingreift, da ist gleich der Meister sichtbar, der seinen Gegenstand überall erfasst hat, und dem sich die Bruchstücke schnell zum Ganzen reihen.“¹

Tato věta jistě není jen vzpomínkou na společnou činnost na poli českých germanoslavik, nýbrž úhrnnou reflexí díla, které bytostný encyklopedik, skrytý do básnického roucha, při vši ostatní tvůrčí a veřejné činnosti postupně sledoval. Schopnost Dobrovského zmocnit se každého předmětu a postupovat od nabízejících se zlomků k poznání celku, a tedy k určité celistvosti, se osvědčila zejména v mezních případech, kde Dobrovský překračoval hranice jednoho lingvisticky, popř. etnolingvisticky určeného oboru a při řešení položené otázky uplatňoval další, zvláště regionálně areálová hlediska. Austroslavica mu ovšem byla denním chlebem, který jídal s Kopitarem a s jinými kolegy, balkánské faktory bral v úvahu při posuzování diferenciaci jihoslovanských jazyků a též při identifikaci bulharštiny, k českým historickofilologickým otázkám se hned na počátku své vědecké dráhy propracoval jako hebraista, při posuzování slovníkových výpůjček se musel stát hungaristou, aby mohl následně dospět k jejich hodnocení v rámci konfrontace struktury vzájemně nepřibuzných jazyků, obdobně se projevil rovněž jako ugrofinista, který kromě přímo sledovaného baltsko-skandinávského pásma přispěl také k poznání euroasijské skupiny ugrofinských nářečí a k jejich odlišení

¹ Goethe, J. W., Historische nachlese, *Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen* 1, in: *Goethe's sämtliche Werke* 26, Stuttgart – Tübingen 1851 str. 275.

od turkotatarských a jiných uskupení, které ovšem obsahuje i kus poznání historického pohybu rozmanitých etnik z Východu do Evropy.²

Traduje se, že „sličný“, vtipný a oblíbený soukromý učitel prošel pěšky křížem krázem české země, ví se, že „hojně“ cestoval se svými šlechtickými mecenáši také po Bavorsku, po severní Itálii až do Benátek a přes Polsko a Švédsko do Ruska, a opakuje se i Goethova zmínka o „herodotovských cestách“, která naznačuje, že Dobrovský chtěl pokud možno co nejvíce poznat z vlastní zkušenosti na místě samém. To přirozeně znamená, že novodobý Herodotos přitom proseděl většinu času v knihovnách nad starými rukopisy a tisky, jejichž textová analýza mu byla po celý život východiskem k jakýmkoli zobecněním a postupně též k bohemistickým a slavistickým projektům a syntézám. Jak nepodobný byl tento neúnavný čtenář a horlivý pěstitel historicko-filologické kritiky těm našim současníkům, kteří těkají z místa na místo a rádi činí zásadní, druhy nevráživé závěry z toho, co zahlédli okny hotelových pokojů nebo zaslechlí v různých sálech a předsálích!

I letmý pohled na Dobrovského bibliografii a na jeho vědeckou epistolografii, zčásti dodnes nevydanou, ukazuje, že na rozdíl od zmíněných alamódních expertů musel tento vědou posedlý muž valnou většinu svých dní a notnou část nocí prosedět doma, tj. v šeru své pracovny v Nostickém paláci na Malé Straně, nebo v propůjčeném zahradním domku na Kampě, který se dnes spíše spojuje se jménem herce Jana Wericha, pilným studiem a neúnavným psaním jeho výtěžků. Dodáme-li k tomu ještě přímou spolupráci s Pelclem a jinými, debaty s učenými kolegy, semináře s mladšími, věrnými i nevěrnými žáky, činnost v Učené společnosti a v časopisech, narážíme až na jakousi kvadraturu času, která názorně vysvětluje jak přechodné stavy vyčerpání, tak těžce zaslouženou mezinárodní autoritu Dobrovského.

„Dolce far niente“ si nedopřával tento umanutý badatel ani při pobytech na černínských Chudenicích, kde se mimo jiné věnoval botanickému výzkumu, jehož výsledkem byl *Entwurf eines Pflanzensystems nach Zahlen und Verhältnissen* (1802), pokládaný i pozdější přírodovědou za průkopnický.

V tom okouzlivícím prostředí vylíčil „Modrého abbé“ v buditelském styku s prostým lidem Šmilovský (1875), když už dávno doznely hořké spory mezi Dobrovským a mladšími, romantickými aktivisty národního hnutí, kteří svému učiteli vytýkali národní a jazykový skepticismus a cosi jako chladný poměr k budoucímu osudu vlasti a stvořili tím stereotyp

² Pražák, R., *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-ungarist*, Brno 1967.

působící až dodnes. S odstupem věků je zjevné, že beletristické vylíčení Dobrovského jako buditele, napsané ostatně v okamžiku, kdy začínal rozhodující boj o Rukopisy královédvorský a zelenohorský, je vcelku historicky věrnější než stálé zdůrazňování jeho skeptického postoje k budoucnosti národního jazyka.

Dobrovský vyrůstal v době, kdy se všude hroutila feudální představa teritoriálního vlastenectví a na scéně dějin se vynořil novodobý národ jako společenství lidí téhož jazyka a původu a jako suverénní nositel státní myšlenky a kdy nastával čas rozhodnout se a přihlásit se k takto chápané národnosti. Mladý muž, který se shodou okolností česky naučil až na gymnáziu, tuto potřebu vycítil a rozhodnutí učinil. Existuje o tom hojnost písemných dokladů a přednáška Dobrovského v Královské učené společnosti *Über die Ergebnisse und Anhänglichkeit der slawischen Völker an das Erzhaus Österreich* (1791), adresovaná přítomnému císaři Leopoldovi, je smělou národní deklarací, v níž Dobrovský panovníka informoval, kdy a jak se čeští a jiní slovanští poddaní zasloužili i proléváním vlastní krve o nynější moc a sílu ctihodného arcidomu. Přednáška navazovala na hojně apologie a apely, které se objevily zejména po Pelclově vydání Balbínovy *Obrany* v roce 1775, a byla též kritikou germanizujícího josefinismu. Připojený dodatek s žádostí „jménem mnoha set tisíců“, aby císař chránil český jazyk před neslušným zacházením a nerozvážným nucením, byl tak ostrý, že byl z ústního projevu na doporučení českých aristokratů raději vynechán. Není divu: bylo to přece anticipující varování, že se habsburská monarchie může také rozpadnout.

Skepsa Dobrovského byla ve skutečnosti obavou, aby čeština nezůstala jen mluvou populárních, většinou přeložených frašek v divadle Bouda, nebo nevzdělaným dorozumívacím žargonem městské či venkovské chudiny. Také při posuzování probíhající Vukovy jazykové reformy vyslovoval Dobrovský obavu, aby z toho nevzešla jen jakási „Dorfsprache“, a doporučoval, aby byl kodifikován alespoň „stilus medius“.

V případě češtiny, ke které se hlásil a která se podle jeho přání měla stát rovnocennou jazykům jiných předních národů, k tomuto cíli kul také přímé nástroje německo-českým slovníkem a pracemi gramatickými.³

Obnovení, resp. nové vytvoření spisovné normy bylo už samo o sobě činem zásadního historického dosahu, bez něhož by byl úspěch mladších činitelů českého obrození nemyslitelný, nehledě k tomu, že z bohemistického vzoru vycházely také spisovné normy dalších slovanských jazyků, vznikající v průběhu národní diferenciacce a sebeidentifikace, spojené

³ Vodička, F., *Cesty a cíle obrozenecké literatury*, Praha 1958.

rovněž se snahami oživit a aktualizovat staré tradice. Dobrovský k tomu pohybu přispíval navíc ještě studiem a kritickým ověřováním slovan-ských biblických překladů, protože bibli považoval za ústřední hodnotu nejen věroučnou, leč též textologickou a jazykově-literární.

Bohemistické plus Dobrovského tkvělo v jeho celoživotní orientaci na očistu dějin od konfabulující falešné dějeprawy plné výmyslů. Soudil, že k hrdému češství není třeba věřit v praotce Čecha, jehož existence je pochybná a neprokazatelná. Tím samým zasáhl hned také do staršího slovanověděni, v němž legenda o Čechu, Lechu a Rusovi hrála klíčovou roli ještě za jeho života, zvláště díky lipské společnosti Jablonowského. Zatímco Dobrovský už v této tradiční směsici přísně vyčleňoval odborné předchůdce – lexikografy, sestavovatele slabikářů, nezaujaté pozorovatele a objektivní zvykoslovné a jiné zpravodaje, kvetl před jeho zraky dále bájnivý sarmatismus, hledající původ Slovanů v prastarém dávnověku, mimo jiné v pojednáních takového osvícenského veřejného činitele, jakým byl Kołłątaj, a družil se k tomu staronový polsko-slovan-ský mesianismus, živený pohnutými osudy polského národa a státu, který pak ještě pokračoval v nových vlnách po smrti Dobrovského.⁴

Je bláhové, jestliže někdo dosud přičítá tento „mýtus jednoty“ Šafaříkovi a Kollárovi a tvrdí, že jedině Polsko mu nepodlehlo. Zcela nepřiměřené je pak spojování moderní slavistické vědy s různými historicky motivovanými projevy tzv. slovanství a vytváření umělého protikladu mezi slavistickým a regionálně areálovým bádáním.

Kladení otázky „bud’ – anebo“ rozvrací pozitivní tradici jednoty a poslání humanitních věd filozofických, historických a filologických a jejich společného i z odborných příčin vnitřně diferencovaného předmětu, z níž Dobrovský vyšel a kterou ctí i jeho vědečtí pokračovatelé, aniž zapominají, že vědní obory a jejich postupy a přístupy ke zkoumané látce se nevyvíjejí v nějakém vakuu, nýbrž v historicko-politickém silovém poli, s nímž se musí společně vyrovnávat, aby si zachovaly poznávací hodnotu.

Na Dobrovského, jehož ideálem byla přes veškeré turbulence doby „res publica litteraria“, mocně zapůsobil lužickosrbský rodák Karel Jindřich Seibt, který své nástupní přednášce z oboru „krásných věd“ dal orientující a k srovnávací a konfrontační práci zavazující motto z Cicerona: „Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur.“

⁴ Wollman, F., Předchůdci Dobrovského, *Slavia* 22, 1953, s. 413–426. Dále pak monografie téhož autora *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů*, Brno – Praha 1958.

Tato deviza budiž zde připomenuta zároveň s konstatováním, že ono *commune vinculum* znamenalo pro Dobrovského *ipso facto* především užívání a kombinaci všech dostupných kritérií, zvláště také etnolingvistických a geopolitických, na cestě k objektivnímu dosažení cíle, a to bez ohledu na vlastní národní přesvědčení, popř. slovanské cítění.⁵

V celoživotním úsilí očistit starší dějiny od výmyslů šel Dobrovský dokonce tak daleko, že pro nedostatek důkazů nedocenil česko-církevně-slovanskou vzdělanost. Zmýlil se také v otázce některých svatováclavských legend a též v posloupnosti hlaholice a cyrilice, byl však připraven takové omyly uznat. Nezmylil se naopak v otázce tak zásadního dosahu, jako byla prozódie, takže občasná výtka o nevelkém či dobovém vkusem zatíženém smyslu múzickém, popř. o nedostatku nadšení pro ústní slovesnost je vcelku bezpředmětná.

Etiketa osvícence vypovídá o tomto muži přesahujícím dobu pramálo. Dobrovský nebyl ani materialistou jako d'Alembert, ani kritikem čistého rozumu jako Kant, ani kvietistou jako jeho metakritik Herder, ani pochybujícím sarkastou jako Voltaire a sotva byl deistou, jak ho svého času označil Jakubec. Po celý život se nevzdal spontánní víry, v níž vyrostl, a solidarity s jezuitským řádem, o jehož obnovu žádal císaře ještě v roce své smrti. Jako jiní odchovanci barokních učených řádů sdílel kritiku pobělohorského kulturního úpadku v Čechách a potřebu tolerance, a proto dával za vzor literaturu veleslavínské doby a její biblické i vzdělávací pokračování v českobratrství a zkoumal též v evropském kontextu předcházející české pikharty a adamity.

Programem, metodou, postupem od jednotlivosti k zobecněním, od užších bohemik k širším slavikám a přes jejich hranice, příručkami a školením mladších odborníků (českých a slovenských, ale i německých) i svým komplexním postojem k „osudu svobodných umění“, který už 1765 doporučil jako vědecký program staršímu Durychovi mnichovský dvorní knihovník A. F. Oefele, jeví se Dobrovský v historickém momentě konstituování tzv. moderních filologií jako skutečný *magnus parens* jejich slovanské složky a všichni další pěstitelé tohoto odvětví jako pokračovatelé Dobrovského, který pochopitelně nepůsobil sám, ale v živé součinnosti s okruhem významných neslovanských i slovanských současníků, jak o tom názorně svědčí jeho vědecká korespondence. Stal se však ústředním referenčním bodem a hybnou silou, a to po zásluze.

⁵ Ludvíkovský, J., *Dobrovského klasická humanita*, Bratislava 1933, s. 13 an. Srov. též Wollman, S., *Česká škola literární komparistiky*, Praha 1989, s. 27–30.

Krátký nástin, navíc ještě zaměřený na živou otázku o kombinaci rozdílných kritérií, nelze napěchovat mnoha desítkami jmen a s nimi souvisejících názvů prací badatelů dvou minulých století. Je však možné položit otázku, jak by na vývoj slovanské filologie reagoval Dobrovský, který se pro pokračovatele stal měřítkem věci.

Soudím, že Jagičovu širší koncepci slovanské filologie jako zkoumání veškerého duchovního života Slovanů v jeho rozmanitých projevech by byl Dobrovský schválil. Avšak v intencích Dobrovského probíhala také následující specializace a postupné osamostatňování celého okruhu disciplín kolem vlastního jazykově literárního jádra filologie v užším smyslu slova i vyústění tohoto procesu v heslo Pražského lingvistického kroužku „slovo a slovesnost“: Dobrovský měl přece stále na mysli především výzkum jazyka a textů v tomto jazyce vzniklých a právě zde už také vytušil existenci objektivních celovztažných struktur. A konečně dnešní plná rehabilitace tzv. filologické kritiky, přihlížející k nálezům soumezných příbuzných oborů, je vlastně návratem k východiskům Dobrovského a k jeho stálému zřeteli k obecně evropskému kontextu.⁶

⁶ Srov. anketu na téma „Aktuální otázky slovanské filologie“, *Slavia* 65, 1996, s. 1–62.

